
Új doktori disszertációk Svájc történetéről az I. világháború korában. II. Migráció

„Svájc az első világháborúban: Egy kisállam transznacionális perspektívái a totális háborúban” című kutatási projekt második doktori disszertációja az I. világháború korának svájci migrációtörténetét dolgozta fel. *Anja Huber* disszertációja a Berni Egyetemen, *Daniel Marc Segesser* és *Matthew Stibbe* szakmai támogatásával készült el, és a múlt évben látott napvilágot a zürichi Chronos Kiadó gondozásában. A választott történeti téma fontosságát alátámasztja, hogy a modernkori európai vándorlási hullámok történetében az I. világháború cezúrát jelentett, hiszen míg a XIX. században jórészt gazdasági tényezők motiválták a népmozgásokat, addig a totális háború kitörésével előtérbe kerültek a politika okok és az államoknak minden területet szabályozni kívánó igényéből fakadó kényszerszertényezők. Ezek a tényezők nem csupán Svájc, hanem egész Európa esetében erősen megváltoztatták a migrációs topográfiát a XX. század első negyedében.

Ami a disszertáció felépítését illeti, Huber munkája három rövid alapozó fejezettel kezdődik. Először rendkívül alapos szakirodalmi áttekintéssel mutatja be a tudományos kutatások állását — persze elsősorban Svájc tekintetében. Majd ismerteti hipotéziseit, a feldolgozott forráscsoportokat és magának a disszertációnak a felépítését. A harmadik rövid bevezetést a háború előtti évek történeti előzményeinek szentelte a szerző. A migráció három legfontosabb kategóriája szerint a főfejezetek a gazdasági migráció, a katonai migráció és a kényszerszermigráció történetét tárgyalják. Minden fejezetet rövid szintézis zár, amelyek a kötet végén egy nagy összefoglalóban olvadnak egységes egészé. A kiadvány végén megtalálhatók a szokásos szakmai kellékek: a

történész olvasó számára inkább előnytelen, de a kiadók által előnyben részesített végjegyzetek, majd következnek a függelékben a képek, ábrák listája, a forrástípusok listájának megadása és a szakirodalom. A téma fontosságából eredően véleményem szerint a német nyelvet nem értők hiányolni fogják az angol és/vagy francia nyelvű összefoglalót. Szintén hiányzó kellékként tekintek még a név- és a tárgymutatóra, hiszen így kénytelen az ember az osztrák–magyar vonatkozások feltárásához „intenzívebben forgatni” az egyébként jól strukturált, gördülékenyen olvasható munkát.

Az I. világháború embertömegek helyváltoztatását hozta el Európában, rákényszerítve az államokat a szigorú utazási és határkontrollra. Ekkor jelent meg a fényképes útlevél és a vízumkényszer. Általánossá vált a határellenőrzés. 1914 júliusától a Német Császárság, 1915 áprilisától Nagy-Britannia, 1915 májusától a hadba lépő Olaszország is megkövetelte már a külföldiektől az útlevelet. Svájc 1915 novemberében egységesítette a kantonok által használt különféle útlevéltípusokat. A külföldön való tartózkodás megkerülhetetlen feltételévé vált a vízum is, melyet svájci állampolgárok esetében gyakran utasítottak vissza olyan okok mentén, mint, hogy semlegesként szimpatizál az ellenséggel, kémtevékenységet folytat, vagy egyszerűen azért, mert gazdasági konkurenciát láttak bennük. 1917 novemberében került sor Svájcban az Esküszövetségi Idegenrendészet létrehozására, ezzel szövetségi szintre emelték a határkontrollt és a külföldiek Svájcban való tartózkodásának ellenőrzését.

Az I. világháború egyik gazdasági következményeként egyik napról a másikra megváltoztak a munkaerő iránti keresleti viszonyok. Huber munkájából kitűnik, hogy Svájc nem volt abban a helyzetben, hogy jelentős számban biztosítson munkaerőt a háborúzó felek számára. Noha Svájcban a tengerentúlra irányuló kivándorlás 1914 és 1918 között a tizedére csökkent, az európai munkaerőpiac keveset tudott ebből profitálni, mert a keresleti és kínálati viszonyok kedvezőtlenül alakultak. Svájc inkább a vendéglátásban rendelkezett munkaerő felesleggel, építőiparában rengeteg olasz munkás dolgozott, a háborúzó felek által teremtett új kereslet pedig inkább a vegyiparban, a gép- és fémiparban jelentkezett. 1914 körül kb. 400 ezer svájci élt és dolgozott külföldön.

Az egyik legnagyobb svájci kolónia Londonban létezett, így a rendelkezésre álló források is meglehetősen gazdagok ebben a relációban. Huber érthető módon tehát erre a viszonyrendszerre fókuszált doktori munkájának munkamigrációs részében. A migrációitörténet ezen tudományos feldolgozása alapján az is nyilvánvalóvá vált, hogy a Svájcból Ausztria-Magyarországra, illetve a kettős Monarchiából Svájcba irányuló munkamigráció marginális volt, és maradt is a „nagy háború” korában.

A katonai migrációról szóló fejezet egyfelől a Svájcba érkező dezertőrök és refraktálók történetével, másfelől a külföldön élő svájci állampolgárok idegen zsoldba szegődésének, illetve idegen hatalmak hadseregébe való besorozásának történetével ismerteti meg az olvasót. Huber kiemelte, hogy mivel a katonai migráció esetében lévén szó háborúról nem elsősorban a korlátok, inkább a lehetőségek játszottak szerepet. A Svájcba menekült, hadsereget elhagyó, illetve a sorozáson eleve meg nem jelent idegen állampolgárságú egyéneket ugyanis Svájc befogadta, és nem szakított a korábbi, hagyományokon alapuló menedéknyújtás gyakorlatával. A katonai szolgálat elől menekülők száma 1916 nyarától nőtt meg jelentősen. A svájci hadsereg vezetése fontos információk forrásaként kezelte a szolgálat-megtagodókat. A katonai hatóságok kezelésébe rendelték őket, ahol a dezertőröknek be kellett számolniuk a harci cselekményekben szerzett élményeikről, hadseregeik erőviszonyairól és kiképzésük részleteiről. Ez természetesen nem vonatkozott a refraktálókra, akik a sorozás elől elmenekülve ilyen fontos hadi információkkal nem rendelkezettek.

A külföldön élő és dolgozó svájciak katonai migrációjáról megtudhatjuk, hogy a háború kitörésekor kb. 20–25 ezer fő tért vissza hazájába. Mivel a legnagyobb svájci kolóniák amerikai földön éltek, így Huber vizsgálatában egy-egy észak- és dél-amerikai példát – Kanadát és Brazíliát – vizsgált, és ezeken keresztül dolgozta fel a svájciak külföldi mobilizálásának történetét. A svájciak idegen hadseregben való szolgálatának is szentelt a szerző egy alfejezetet. Noha köztudottan az idegen zsoldba szegődést a XX. század elején már széles körben tiltották a svájci törvények, ez a tiltás az I. világháború korában is a svájci területen való toborzásra korlátozódott. Huber kutatásaiból azonban

nem derült ki, hogy hány svájci teljesített szolgálatot idegen hadseregben. Néhány bolgár, francia és olasz esettanulmány elemzésére került sor, ahol idegen hadseregek svájci állampolgárt soroztak be, és akik vagy a kettős állampolgárságuk miatt, vagy más ok miatt nem kívántak eleget tenni a tartózkodási helyüknek megfelelő nemzeti hadseregbe való besorozásnak.

A háborús körülményekkel indokolt, külföldi állampolgárokkal szemben foganatosított állami kényszerintézkedések globális jelenséggé váltak a XX. század folyamán, transznacionális szemléletű történeti feldolgozásuk nagy kihívást jelent a nemzeti történetírások számára, hiszen sok nemzeti történetet kell ehhez feldolgozni. A kényszerszermigráció kérdésköre az egyik leggazdagabb forrásadottságokkal bíró terület, ezért is indokolt a két fő fejezetre bontás, ahol elsőként a helyi, intézményi keretek által okozott menekülthullámokat és népességcsoportok elűzését szolgáló körülményeket vizsgálta a szerző, majd a mozgásszabadság, üzleti tevékenység korlátozására, a vagyonek kobzásra, letartóztatásra, internálásra és kiutasításra irányuló állami intézkedések témakörét dolgozta fel.

A „nagy háborúban” Svájc nem vált a menekültek számára kifejezett célországgyá úgy, mint ez a II. világháborúban történt. 1914 és 1918 között elsősorban politikai menekültek, dezertőrök és refraktálók érkeztek az alpesi országba. Az ország vonzerejét befogadó hagyománya, viszonylagos sajtószabadsága és 1917-ig széttöredezett, kantonális szintű idegenrendészeti kontrollja adta. Az 1951. évi genfi konvencióig nem is létezett nemzetközi kodifikációja a menekültstátusznak. A svájci hatóságok által politikai menekültként felfogott első világháborús menekültekre az volt a fő jellemző, hogy általában egyedül érkeztek, vagyonosak voltak, és jó helyi (kantonális) kapcsolati hálóval rendelkeztek. A katonai menekültekkel szemben a polgári menekültek befogadásának szabályozására szövetségi szinten hosszú ideig nem történt rendeletalkotás. A kantonok hatáskörében maradt, hogy kit fogadnak be, így politikai megfigyelésük is a kantonok rendőri hatóságainak a felügyelete alatt zajlott. 1917 novemberében a már említett idegenrendészet központosításával változott meg a helyzet. Azonban, ha a politikai menekült svájci érdekeket nem sértett tevékenységével,

alapvetően zavartalanul működhetett az országban a háború végéig. Huber felhasznált forrásai között megtalálhatóak az osztrák–magyar katonai attasék beszámolóai a Svájcba irányuló lengyel, cseh, orosz és ukrán emigrációval kapcsolatban. Ez a reláció azonban nem volt olyan fontos számára, hogy alapos elemzésnek vetette volna alá. Az Osztrák–Magyar Monarchia ilyen irányú kutatásában érdekelteket ez a rész tehát csupán egyfajta továbbgondolásra és további kutatásokra ösztönözheti. Tény az is, hogy ezek a források még Magyarországon sem nagyon ismertek, de reményeink szerint egy részük közlésére majd sor kerülhet a *Kemény G. Gábor* által szerkesztett forrássorozat utolsóként tervezett VIII. kötetében. Alapvetően feltárássra vár tehát például, hogyan működött a Masaryk vezetése alatt 1917 nyarán Bernben alapított, a párizsi Csehszlovák Nemzeti Tanácsnak alárendelt sajtóiroda, és ez milyen együttműködésben dolgozott például a délszlávok által Svájcban fenntartott sajtóirodával.

Ami a külföldön élő svájciak I. világháború alatti elűzésének témakörét illeti, Huber munkájából gazdag tudást meríthetünk az úgynevezett Bázeli Misszióról, valamint számos esettanulmány útján betekintést nyerhetünk az oroszországi, ukrán, finn és kaukázusi kolóniák sorsának alakulásába. A külföldi Svájc ellenes megmozdulásokra egy johannesburgi esetet dolgozott fel a szerző.

Európai adatokat alapul véve öt millióan éltek külföldön a háború kitörésekor. A háború végéig nyolcszáz ezer – elsősorban hadköteles férfi – internálására került sor. Svájcban összesen 67 726 internáltat tartottak számon, egyidejűleg azonban többen, mint harminc ezren nem tartózkodtak az országban. Elsősorban befogadott, sebesült hadifoglyokról volt szó, akiket nemzetiségek szerint szanatóriumokban, szállodákban és panziókban helyeztek el. Érdemes kiemelni, hogy az internáltak költségeinek a fedezése mindig az adott állam számláját terhelte, a Svájci Nemzeti Bank erre hitelt nyújtott, de havonta leszámlázta a költségeket. 1919 augusztusáig 137 millió svájci frankra rúgtak ezek a számlák. Ezzel szemben idegen civil polgárok internálására nem került sor Svájcban az I. világháborúban.

A „nagy háború” Európájában a kiutasítás általános gyakorlattá vált idegen állampolgárok viszonylatában, beleértve a semleges álla-

mok polgárait is. Svájcban a legjelentősebb kiutasításra 1918 őszén került sor, amikor a szovjet követség teljes személyzetét „vonatra tették” — részben az antant nyomására —, mivel azzal vádolták őket, hogy támogatják a baloldali svájciak által szervezett országos sztrájkot, illetve terjesztik a bolsevik propagandát. 1919 folyamán még számos orosz letartóztatására és kiutasítására került sor. Ebben a korszakban elsődleges szempont volt a svájci hatóságok számára útlevelék és vízumok kiadásánál, vajon az adott személy szimpatizál-e a bolsevizmussal, fog-e bolsevik propagandát folytatni.

Anja Huber kutatásai rámutatnak arra, hogy az I. világháború által előidézett európai migrációs hullám kihívásai Svájc esetében is megkövetelték az állami ellenőrzési mechanizmusok központosítását. Nem került sor azonban az idegenekkel szembeni bánásmód „totalizálására”, nem következett be Svájc teljes elzárkózása a háborús világtól. Ugyanakkor kezdődő élményként szembesült az ország az idegengyűlölet jelenségével, amit azonban tompítani tudtak a külföldiek gazdasági integrációjával a munkaerőhiány csökkentése érdekében. A modernkori migrációs tapasztalatok megértéséhez a „nagy háború” svájci migrációtörténetének ismerete is közelebb visz. Úgy gondolom tehát, hogy az Anja Huber által megírt tudományos munka idővel a svájci migrációtörténeti szakirodalom megkerülhetetlen darabjává válhat. Az osztrák–magyar–svájci reláció feltárásához pedig jól használható történeti adalékokat, számadatokat és gondolatébresztő elemzéseket kínál.

Anja Huber: *Fremdsein im Krieg. Die Schweiz als Ausgangs- und Zielort von Migration 1914–1918.* (Idegenként a háborúban. Svájc mint a migráció kiindulási helye és célállomása.) Chronos Verlag, Zürich. 2018. 336 o.

Gyarmati Enikő